

BADIIY ADABIYOT - MA'NAVIY YUKSAKLIKNING ASOSI

Hamdamova Dilshoda

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Kutubxona – axborot faoliyati"
ta'limi mutaxassisligi 2-bosqich magistranti holida.hamdamova1274@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada badiiy adabiyotning inson ma'naviy kamolotga yetishida tutgan o'rni haqida Chingiz Aytmatovning "Asrga tatigulik kun" nomli asari asosida yoritishga harakat qilingan. Asar ko'plab tillarga tarjima qilinganligi bois, ko'plab kitobxonlarning qalbidan joy olgan.*

Key words: *badiiy adabiyot, ma'naviyat, kamolot, ruhiy barkamollik, ong, kitobxon, kitob.*

Inson dunyoga kelibdiki, to dunyodan ko'z yumgunga qadar ilm olishga, o'zidan yaxshi nom qoldirib ketishga harakat qiladi. U o'zining aql-u zakovati ila zamin va zamoni o'zgartishga, yangilik kashf qilishga urinadi. U o'z hayollarida jonsiz bo'lgan buyumlarni jonli tarzda harakatlantirishga, tutqich bermas, yetib bo'lmas shamol-u to'lqinlarni jilovlashga, zaminni go'zal qiyofaga keltirishni xoxlaydi. Ushbu istaklar orqali u hayollarini ro'yobga chiqaradi. Lekin hayol va hayot o'rtasidagi muayyan holatlarni yanada o'zida mujassam etgan, zamin va zamonning ko'plab hodisalariga guvoh bo'la oladigan, yuzlab avlodlarning qismatini va sir-asrorlarini o'zida jamlagan, makon va zamondan yuqorida turadigan adabiyot degan mo'jizaning borligi esa hayol etmas imkoniyatlarning ulug'i hisoblanadi. Shu tufayli adabiyot deganimizda, azal-azaldan e'tirof etib kelinadigan fikrlar ko'z oldimizda gavdalanadi. Adabiyot inson faoliyatining barcha jabhalarida o'ziga xos bo'lgan poydevor vazifasini ham vazifasini bajaradi. Chunki so'z orqali bayon qilingan fikrlarni eshitib yoki yozma berilgan ma'lumotlarni o'qib ilhomlangan holda u inson o'zidan yangilik kashf qilishni istaydi. Insonlarning mo'jizalar bunyodkoriga aylantirgan so'zning imkoniyatlari ayaniqsa adabiyot asarlarida yaqqol namoyon bo'ladi¹²

Katta adabiyotda umrboqiy mavzular aks etishi kerak. Chinakam o'quvchi kitobni qo'lga olgach, o'zini kashf etadi, o'zidagi ilohiy iste'dodni – hamdardlik, odamiylik iste'dodini yuzaga chiqaradi. Agar ba'zi-ba'zida shu hol yuz beradigan bo'lsa, demak, kitob o'z ishini bajaribdi – boshqalarning fikri, tuyg'usi, orzusi va xatti-harakatiga aylanibdi. Demak, u o'quvchilarning intilish va irodasi bilan nimalardir qila oladi – xalq, hayot va dunyoni yaxshi tomonga siljita biladi. Ayniqsa badiiy adabiyotlar kishining ruhiyatiga kata ta'sir ko'rsatuvchi, ma'naviy ozuq beruvchi vositadir. Badiiy asarlar voqealikni xuddi o'ziday aniq, ishonarli va ta'sirchan qilibgina qolmay, balki insonning qalbi, ruhiyati ichki his-tuyg'ularidagi "men" degan o'zlikni ochib berdigan, ana shu "men" ini qanchalik ten darajada tadqiq etib, yoritib bera olishligi bilan ahamiyat kasb etadi. Badiiy adabiyot, badiiy asarlar insonlarga juda kuchli ta'sir ko'rsata oladigan ilohiy bir kuchdir. U inson his-tuyg'ularini va ongini tarbiyalashda ulkan ro'l o'ynaydi. Badiiy asarlarning mualliflari bilan birgalikda kitobxon hayotning turli tomonlari, xarakterlar va hodisalar mohiyatiga kirib

¹² Улугворов А. Мухташам мужиза// Жяхон адабиёти.-2001.-№5. Б.-150.

boradi hamda o'zida ularga bo'lgan munosabatni shakllantiradi. Insonni o'ylashga, fikrlashga va kechayotgan voqealarni tahlil qilishga chorlaydi¹³.

Badiiy adabiyot bitmas-tuganmas g'oyalar manbayi hisoblanadi. badiiy adabiyotning inson hayotida ahamiyati juda yuqori. Inson ardoqlab keladigan eng noyob hislar insonparvarlik, adolat, shafqat, o'zaro hamjihatlik, do'stlik, mehr va muruvvat, sevgi-muhabbat singari o'lmas insoniy tuyg'ular kishi ongida, shuurida, ruhiyatida mujassamlashadi va bu hislar adabiyotga oshno insonlar qalbiga ko'chib o'tadi¹⁴.

Ma'naviy barkomillikni, insonlarni ogohlikka da'vat etgan, qirg'iz adabiyotini dunyoga tanitgan va G'arb va Sharqda o'zining millionlab kitobxonlariga ega bo'lgan hamda ularning muhabbatini qozongan yozuvchilardan biri Chingiz Aytmatovdir. Uning asarlari insonlarni ulug'lashga, ularning zahmatkashligi, milliy ru, insonlarning g'oyalari, kelajakka umid va ishonch bilan qarash ufurib turadi. U asarlarini milliylik xususiyatlari bilan yaratar ekan, nafaqat o'zining millati taqdirigina emas, balki xalqaro miqyosda yuz berayotgan va yuz berish ehtimoli bo'lgan muammolar o'rtaga tashladi, uning yechimlarini asarlarida qidira boshladi. Adib oddiylkdan muammo yechimini topishga harakat qildi. Shunig uchun ham yozuvchi qahramonlari oddiy insonlar bo'lib, umuminsoniy qadriyatlar haqida so'z yuritdi. Qahramonlarnig mashaqqatli umr yo'llari, bosib o'tgan zahmatlari, quvonch-u iztiroblarini ko'rsatish orqali insonlarning m'naviyatini yuksaltirish, ularning inson sifatida o'zini anglashga turtki bo'ladigan mushoxadaga ega bo'lgan bunday asarlar bugungi kunda ham o'z qadr-qimmatini yo'qtmaganmi? yoki bugungi kun kitobxonlari aynan shunday kitoblarga ehtiyoj sezmoqdami? Keling ushbu asarlar yuzasidan fikrlarni bo'lishsak. Mutoaala jarayonida fan-texnika yuksak taraqqiy etgan axborot asrida ham odamzot ajdodlarini azoblagan, qirg'in-barot urushlarni keltirib chiqargan shuhratparastlik, boylikka ruju qo'yish kabi zararli illarlardan xolos bo'lolmagani xudbinlik, zo'raonlik, kishilarning qon-qoniga singib ketgani barha zamonlardagi muammolar mana shunday ma'naviy qashshoqlikdan, ruhiy kasallikdan iborat ekanligi esa haqiqatdir.

Yozuvchi yaratgan asarlar ichida "Asrga tatigulik kun" romani bugungi kun zamoni uchun, ma'naviy-ruhiy poklanish davrida insonga o'-o'zini anglash darsidan saboq bera bera oldigan, dolzarb bo'lgan mavzuni o'zida mujassam eta olgan shox asardir. Ushbu asarda gavdalanitirilgan ikki obraz- Sobitjon va Jo'lomon dunyoqarashi va karakteri jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan insonlar. Chunki o'z onasini ayovsiz otib o'ldirgan- Jo'lomon, otasining janozasida so'nggi istagi bo'lgan marhumning vasiyatini nazar-pisand qilmagan, urf-odat, qadriyatlarni oyoq osti qilmoqchi bo'lgan- Sobitjonning Jo'lomondan hech qanday farqi yo'qdir. Biri- o'tmishdagi manqurt bo'lsa, ikkinchisi- zamonaviy. Birgina "Ona bayit" qabristoniga ko'milishini, avlod- ajdodlari oldida bo'lishni xoxlagan Kazangap, obro' e'tiborini barcha narsadan ustun qo'yadigan, xatto jasadni ko'mishni ham minnat qiladigan o'g'ildan butun umr shuni kutganmida? Shu uchun umri davomida o'zi- yemay yedirib, boshqalardan kam bo'lmasin degan holda shahar internat maktablarida o'qitgan otaning qadri shunday bo'lishi mumkinmi? Yo'q! U shunday Mana shu joyiga ahamiyat beradigan bo'lsak:

¹³ Улугворов А. Афсоналарнинг бадий талкени// Шарк юлдузи.-2015.-№6.-114-119 б.

¹⁴ Adabiyot. Umum o`rta ta`lim maktablarining 9-sinf uchun darslik-majmua. "Yangiyo`l Poligraph service" Toshkent -2006y.-166 b.

Shu lahzada ma'lum bo'lib qoldiki, arzanda, bilag'on o'g'il otasini izzat-ikrom bilan ko'ngildagidek dafn etishga emas, balki qarzdin qutilish uchun naridan beri ustiga tuproq tortib, tezroq qaytib ketishga kelgan ekan. U g'alati-g'alati gaplarni ayta boshladi: marhumni uzundan-uzoq Ona Bayitga olib borib nima qilamiz, shunday ulkan Sario'zak cho'lida bir qabrga joy topilmadimi? Ostonadan boshlab dunyoning narigi chekkasigacha joy degan narsa to'lib-toshib yotgan bo'lsa? Qabrni shu yaqin o'rtadan, o'zi umr bo'yi ishlab kelgan temir yo'l bo'yidagi biror do'nglikdan qazish kerak. Marhum o'tgan-ketgan poyezdlarning taraqa-turuqini eshitib yotadi... Sobitjon, hatto, shu xususda aytiladigan qadimiy maqolni ham eslab qo'ydi: o'ladigan odamning o'lgani yaxshi, ketadigan odamning ketgani yaxshi. Munchalik cho'zib, bosh qotirib o'tirishning kimga keragi bor? O'lgan odamga qayerga ko'milishining nima ahamiyati bor? Bunday mahalda ish qancha tez bitirilsa, shuncha yaxshi¹⁵!

Otasining o'ligi ortiqcha yuk bo'lib tuyulgan, undan tezroq qutulishni xoxlagan, ustiga naridan-beri tuproq tashlab ketishni ko'nglidan o'tkazgan o'g'ilning faqat o'z manfaati yo'lida otasiga bo'lgan hurmat-e'tibori zarracha ham yo'q bo'lgani uchun ham uning atrofdagi insonlar orasida ma'nau qashshoq inson sifatida gavdalanishi esa tabiiy hol. O'z o'g'lidin ko'rmagan otaning, o'zgarlar qo'lida qo'lida qolishi, jonsiz tananing ko'milishi birgina Sobitjon uchun og'irlik qilishi achinarli holatdir. Bunday farzandning shunday qilgandan ko'ra o'lgani yaxshi emasmi? Uning xotinichi? Tukiy xalqlar qavmiga kiruvchi qozoq xalqi biz o'zbeklarga qardosh xalq, uning urf-odatlarini ham bizga yaqin sanaladi. Oila, ota-ona, farzand kabi qaynota-qaynonaga nisbatan kelinlik burchi degan tushuncha bo'lsa kerak. Bular qanday insoniylikga kiradi. Qaynonatasining so'nggi manzilga kuzatar chog'ida janozaga kelmaganligi, nabiralarning bobosi bilan oxirgi bor ko'rishishlarini ham qizg'ongandan ayolning qalbida bemehrlikdan boshqa hech qanday his yo'q. Nahot, u vijdoning oldida o'zini aybdordek his qilmasa? U uchun davlat manfaati, ishining dolzarbligi birinchi o'rinda, insonning qadr-qimati esa xuddi pista po'choq singari. O'limdan boshqa hamma narsa-muhim! Bular manqurtlikning alomatlari emasmi? O'zlikni unutish katta xato. Bunday og'ir xatoga yo'l qo'ygandan ko'ra inson bundan ko'ra o'lgani ma'qul.

Nima uchun inson shunday tubanlik va yozuvlikka duchor bo'lishi mumkin? Ma'nau bilimi bo'lmagan, o'zining shaxsiy fikrlash qobiliyatigaega bo'lmagan insongina shunday yo'llardan borishi turgan gap, albatta. Odam qanday fikrlasa, shu tarzda harakat qiladi. Kishi intilishi uning fikri, o'y-hayollariga muvofiq keladi. Adib ham asar qahramonlari obrazi orqali ana shunday haqiqatni ochib berishga harakat qilgan¹⁶.

Ulug' donishmandlardan biri: Dushmaningdan qo'rqma, zo'r bo'lsa, seni o'ldiradi. Do'stingdan qo'rqma. Manfaat to'g'ri kelganda sotqinlik qiladi. Befarqlikdan, loqaydlikdan qo'rq. Chunki bu ikki narsa bor ekan har qanday tajovuz senga tahdid qilaveradi degan ekan. Befarq, ma'naviyati yo'q insonar bir millat taqdiri uchun taraqqiyot dushmani. Ular jamiyat qonini so'rib yashaydigan hasharot singaridir. Ma'rifatli inson har qanday sharoitda o'zining o'zi himoya qila oladi, asray biladi. Hozirgi qaltis davrda esa ma'naviyati yetuk

¹⁵ Adabiyot. Umum o'rta ta'lim maktablarining 9-sinf uchun darslik-majmua. "Yangiyo'l Poligraph service" Toshkent -2006y.-166 b.

¹⁶ <https://cyberleninka.ru.article>

insoningina jamiyat taraqqiyoti uchun manfaatli xizmat qiladi, avvalo o'zini asray oladi. Turli tashqi tajovuzlardan, siyosiy-ijtimoiy tahdidlarga munosib javob qaytara beradi.

XULOSA

Badiiy asar kishilarning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy salohiyatini ma'naviy barkamolligini ta'minlashi lozim. Mutafakkir-allomalarimiz johillikning birinchi belgisi-go'zallikni ko'rmaslikdir, deyдилar. Haqiqatdan ham shunday. Atrofimizda shuncha yangiliklar, yangilanishlar, islohatlar sodir bo'lmoqda, odamlarimiz tafakkur tarzi o'zgarimoqda. Ana shu ijobiy holatlarni badiiy jihatdan pishiq asarlar orqali xalqimizga, ayniqsa yoshlarimizga yetkazish juda to'g'ri bo'lar edi. Xalqimiz aynan ana shunday kitoblarni kutmoqda. Ayrim vatandoshlarimiz "hozirgi yoshlarga jiddiy badiiy asarlarni tavsiya etgan bilan, ular bunday kitoblarni o'qimaydilar, chunki zamon o'zgardi", deyishmoqda. To'g'ri, zamon o'zgardi. Ammo bizning o'zbekligimiz o'zgargani yo'q. Shunday paytda, yoshlarimizning kitobxonlik madaniyatini oshirish, ular ma'naviy ehtiyojini shakllantirish uchun nimanidir tavsiya etishni ba'zan unutilgan o'xshaymiz. Yoshlar ma'naviy ehtiyojini shakllantirish uchun ularga ma'noli asarlar tavsiya etishimiz lozim. Bu borada oila maktab, kutubxona tizimlarining hamkorligi, birgalikda ish olib borishi, kutilgan natijani qo'lga kiritishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Улугворов А. Мухташам мужиза// Жахон адабиёти.-2001.-№5. Б.-150.
2. Adabiyot. Umum o`rta ta`lim maktablarining 9-sinf uchun darslik-majmua. "Yangiyo'l Poligraph service" Toshkent -2006y.-166 b.
3. Улугворов А. Афсоналарнинг бадий талкени// Шарк юлдузи.-2015.-№6.-114-119 б.
4. <https://cyberleninka.ru/article>